
Turska i Europska unija

TOMISLAV LENDIĆ*

Sažetak

Proces turskog približavanja Europskoj uniji nalazi se na prekretnici. Odluka Europskog vijeća o određivanju datuma za početak pregovora o pristupu Turske Europskoj uniji, koja je donesena na summitu Unije u prosincu 2004. velik je događaj kako za Tursku, tako i za svijet u globalu. Turskoj je napokon otvorena jasnija europska perspektiva. U tom smislu je vrlo važna rekapitulacija dosadašnjeg puta Turske ka puno pravnom članstvu u EU uz preispitivanje sadašnje pozicije u kojoj se zemlja nalazi (razmatrajući i uzroke takvog stanja) te analizu implikacija eventualnoga pozitivnog ili negativnog nastavka tog puta u budućnosti. Intenziviranje i nastavak, odnosno usporavanje ili zaustavljanje procesa turskog približavanja Europskoj uniji moglo bi imati dalekosežne posljedice, kako za samu Tursku, tako i za EU, ali i za svjetski poredak u cjelini.

Glavne riječi: Turska, Europska unija, ljudska prava, islam, civilno-vojni odnosi, geopolitički položaj

Već duži niz godina važan, ako ne i ključan vanjskopolitički prioritet turske države je težnja za pristupom Europskoj uniji. Turci smatraju kako bi im članstvo u toj integraciji donijelo, među ostalim: potvrdu proeuropskog identiteta, isticanje potpuno ravnopravnog statusa, i percepcije njihove države u odnosu na ostale zapadne demokracije, te posebice da bi članstvo u tom "elitnom klubu" potaknulo važan zamah u gospodarskom razvoju Turske. U tom smislu, pristup Europskoj uniji smatra se vitalnim pitanjem i izazovom pred kojim se Turska nalazi u razdoblju nakon završetka hladnog rata.

Povijesno gledajući, još od dolaska Turaka iz srednjoazijskih stepa u Anatoliju i prvih sukoba s Bizantom, Turska ulazi u okvir europske politike. Pre-

*

Tomislav Lendić je magistar političkih znanosti iz područja međunarodnih odnosa.

laskom preko tjesnaca, turska država i formalno postaje dijelom Europe, šireći se dalje na zapad sve do zidina Beča. Zadržavši do današnjih dana samo 5% svoje površine na području koje striktno geografski pripada Europi, ona ipak ne prestaje biti europskom zemljom, a njezina okrenutost zapadu konstanta je turske politike još od razdoblja carstva. Bliski odnosi sa zapadnim silama te sustavno prihvaćanje zapadnih vrednota i tradicije posebno su došli do izražaja u desetljećima po nastanku Turske Republike.

Do prave kulminacije došlo je nakon završetka Drugog svjetskog rata. Naime, Turska se pred sovjetskom prijetnjom izravno priklonila zapadnom vojno-političkom i gospodarskom bloku. Tako je 1948. godine došla pod okrilje Marshallova plana, a samim tim postaje i jedna od članica Organizacije za europsku ekonomsku suradnju (OECC), koja je osnovana kao mehanizam za njegovu provedbu. Sljedeća politička organizacija zapadnih demokratskih zemalja čiji je punopravni član postala i Turska, bilo je Vijeće Europe. Ministarski odbor Vijeća Europe pozvao je na svojoj prvoj sjednici u kolovozu 1949. Tursku, Grčku i Island u svoje članstvo, a već sljedećeg dana ministri vanjskih poslova Turske i Grčke priložili su potrebne dokumente i zauzeli svoja mjesta.

Punopravnim članstvom u NATO savezu 1952. Turska je učvrstila svoje savezništvo sa zapadnim silama, dajući mu sasvim novu dimenziju, a svojim konstruktivnim djelovanjem unutar KESS-a (danas OESS-a) dodatno je istaknula svoju prozapadnu orijentaciju.

Na kraju, višegodišnjim nastojanjem za pristupom u EZ (danas EU), Turska permanentno pokazuje koji su joj strateški interesi i u kojem krugu država vidi svoju budućnost.

Formalni odnosi Turske s Europskom unijom sežu još u 1963. godinu, kada je s tadašnjom Europskom zajednicom potpisala sporazum o pridruživanju.

U narednim razdobljima proces turskog približavanja toj instituciji sve je više zaostajao te se sljedeći značajniji korak dogodio tek 1996. godine od kada je u carinskoj uniji s EU-om.

Na dugogodišnje zaostajanje Turske u procesu približavanja Uniji važan utjecaj imao je niz od tri državna udara koji su se dogodili u Turskoj tijekom hladnog rata (1960, 1971. i 1980. godine). Zapravo, svaki put kad bi se Turska intenzivnije približila Europskoj zajednici, uslijedio bi vojni udar koji bi raspršio i odgodio europsku perspektivu. U tom smislu posebno je dalekosežan i težak odraz ostavio udar iz 1980. godine (ponajprije zbog svog trajanja i velikih promjena koje je napravio u političkom sustavu zemlje, ograničavajući demokratske slobode i prava građana. Osim prevelike uloge vojske u političkom životu zemlje koja se manifestirala čestim vojnim udarima, otežavajućim okolnostima u turskom približavanju Europskoj zajednici, odnosno kasnije Europskoj uniji, treba pridodati: nepoštivanje manjinskih prava Kurda, kontinuirana sporenja s Grčkom, invaziju Cipra, potencijalne tendencije islamskog fundamentalizma, i posebno visoku stopu rasta stanovništva u Turskoj, koju ne prati i dovoljno visoka stopa razvoja (to posebno zabrinjava zapadnoeuropske vlade od polovine sedamdesetih, kada su i same suočene s

porastom nezaposlenosti počele strahovati od "poplave" turskih radnika u njihovim zemljama.

Turska kao kandidat za članstvo u EU

Zahtjev za punopravnim članstvom u Uniji Turska je podnijela još 1987, ali mišljenje Europske komisije o kandidaturi bilo je negativno. Komisija je 1989. donijela mišljenje prema kojem se ne preporučuje otvaranje procesa pregovora o pristupanju Turske EZ-u zbog potrebe za dodatnim političkim i ekonomskim reformama unutar turskog društva.

Nakon primanja u carinsku uniju 1996. tursko približavanje EU dobilo je nešto jasniju perspektivu. U tom smislu luksemburški sastanak na vrhu iz prosinca 1997. potvrdio je izvjesnost i poželjnost primanja Turske u punopravno članstvo, štoviše pozvalo se na donošenje europske strategije kojom bi se olakšalo tursko približavanje Uniji na svim područjima. Sama strategija ponovno je podržana i na lipanjskom summitu EU u Cardiffu 1998. Međutim, Turska nije pozvana na započinjanje pregovora o pristupanju zajedno s ostalim zemljama kandidatima. Zaključci luksemburškog sastanka Europskog vijeća ponovili su Turskoj otvorenost "europske perspektive", no isto tako je jasno istaknuto kako će svako daljnje jačanje veza na relaciji EU – Turska ovisiti o budućim reformama, ponajprije na području ljudskih prava, zaštite manjina, grčko-turskih odnosa i pitanja Cipra.

Započinjanje pregovora o pristupu s ostalim kandidatima za članstvo, ali ne i s njom, Turska je okarakterizirala kao otvorenu diskriminaciju i primjenu dvostrukih standarda te je u znak prosvjeda obustavila daljnji politički dijalog na ministarskoj razini s Europskom unijom.

Helsinški susret na vrhu iz prosinca 1999. stvar je pomaknuo s mrtve točke. Na tom sastanku Turska je dobila službeni status kandidata za punopravno članstvo u Uniji, ali ne i datum za početak pregovora o pristupu. Samo je dogovorena pretpristupna strategija koja je uključivala unapređenje političkoga dijaloga (uključivši i pitanja ljudskih prava), zatim određivanje prioriteta u ispunjavanju kriterija za članstvo, uspostavu trajnog monitoringa nad procesom usklađivanja turske pravne regulative s europskim standardima te sudjelovanje Turske u različitim pretpristupnim programima.

Kao i kod ostalih kandidata za članstvo, kriteriji čije se ispunjenje zahtjeva od potencijalne članice pa tako i od Turske, a temeljni su preduvjet za članstvo u Uniji, ustanovljeni su još 1993. na kopenhavskom summitu Europske unije. Neispunjavanje upravo tih kopenhavskih kriterija službeno se navodilo kao osnovni uzrok za odgađanje odluke o određivanju datuma početka pregovora o turskom pristupanju. Međutim, Turci su često bili skloni uzroke suzdržanog stava Unije prema njihovoj zemlji i višegodišnjeg odbijanja da ih se primi u punopravno članstvo tumačiti kao svojevrsan dokaz "europske ksenofobičnosti" i primjene dvostrukih standarda.

Europska unija je 8. travnja 2001. postavila prioritete u procesu turskog ispunjavanja svih kopenhaskih kriterija i pomoć koju će EU pružiti u tom procesu. S druge strane, Turska je pristupila opsežnom poslu formalno-pravnog usvajanja pravnih stečevina Unije (*acquis communautaire*).

U tom kontekstu, djelomično i kao odgovor na napredak koji je zemlja postigla u procesu svoje prilagodbe standardima Europske unije, Europsko vijeće je na summitu u Kopenhagenu od 12. do 13. prosinca 2002. donijelo sljedeću odluku: "Ako Europsko vijeće u prosincu 2004. godine, na temelju izvješća i preporuka Europske komisije, odluči da Turska ispunjava kopenhaska političke kriterije, Vijeće će bez oklijevanja otvoriti pregovore o pristupu s Turskom."¹ Potaknuta takvim stavom, turska Vlada je u posljednje dvije godine krenula ubrzanim tempom u provođenje mnogih reforma što se zahtijevaju, pa su i njezina očekivanja od prosinačkog summita bila velika. To potvrđuju i brojne izjave turskih dužnosnika, na primjer turski premijer R. T. Erdogan, prilikom posjeta Bugarskoj u srpnju 2004, izjavio je sljedeće: "EU će imati test o Turskoj u prosincu 2004. godine. Ako EU ne odredi datum početka pregovora o priključenju, duboko će uznemiriti naš narod i to neće biti samo dvostruki standard, nego nešto što nadilazi sve standarde."²

Iz ove izjave jasno je koliko je odluka što se postavila pred europskim čelnicima na summitu Unije potkraj 2004. bila nestrpljivo iščekivana u Turskoj. Turci su stalno isticali utjecaj i eventualne dalekosežne posljedice koje će ta odluka imati na tursku budućnost, sigurnost i stabilnost njene bliže i dalje okoline, pa čak i na globalne odnose snaga u svijetu. U tom pogledu Europska unija je morala voditi računa o implikacijama svoje odluke na opće svjetske prilike (posebno u kontekstu odnosa na relaciji zapad – islamski svijet), ne ograničavajući svoje poglede isključivo na vlastite uske, pomalo "sebične" i po mnogočemu kratkoročne interese, već se ozbiljno i s odgovornošću osvrnuti na globalne implikacije svoje politike. S druge strane, ta odluka mogla bi bitno utjecati na društvene odnose unutar same Turske. Pozitivan stav Europske unije značajan je poticaj turskim reformskim snagama za ubrzano nastavljanje s promjenama, a negativan bi mogao imati katastrofalne posljedice na daljnje proeuropsko usmjerenje turske države.

U tom pogledu važno je istaknuti da je ideološko naslijeđe "kemalizma" još uvijek formalni temelj turske države, iako je u novije vrijeme sve više izloženo izazovima. Ideologija kemalizma temelji se na tzv. "šest strijela" koje je postavio sam otac moderne Turske, Kemal paša Atatürk. Strijele predstavljaju: republikanizam, nacionalizam, populizam, reformizam, etatizam i sekularizam, a uz njih kao važna načela mogu se izvojiti i "westernizacija" te neintervencionizam kad su u pitanju odrednice vanjske politike. To su fundamentalna i nepromjenjiva načela, odnosno niti vodilje Turske Republike zapisana u

1

Prema www.fco.gov.uk

2

Andolu Agency, 7. srpnja 2004.

svim dosadašnjim ustavima.³ Međutim, u posljednjih desetak godina mnoga bitna Atatürkova načela doživjela su određene revizije.

U tom smislu "westernizacija", etatizam, sekularizam i neintervencionizam su pod najvećim udarom "vjetrova promjena". Demokratizacija turskog društva otvorila je prostor za široki raspon novih skupina i snaga koje predstavljaju izazove snazi kemalističke države. Ovi izazovi, uključujući i one koji dolaze od sekularnih reformista prema tradicionalno snažnom državnom aparatu, najvjerojatnije će biti glavna snaga promjena koje će tursko društvo i politika doživljavati u idućim desetljećima.⁴ Geopolitički promatrajući te izazove, Turska kao postimperijalistička država u kojoj je postupak redefiniiranja vlastitog identiteta još uvijek u tijeku, razapeta je u tri smjera, što se itekako odražava na njezin geostrateški položaj i ulogu u današnjem svijetu: modernisti bi je htjeli vidjeti kao europsku državu s pogledom usmjerenijim prema zapadu; fundamentalniji muslimani naginju u smjeru Bliskog istoka i muslimanskoj zajednici – stoga gledaju na jug, a krugovi koji razmišljaju u povijesnim kategorijama uglavnom vide prigodu za novu regionalniju ulogu Turske među srodnim narodima Kaspijskog bazena i Centralne Azije, pa gledaju prema istoku. Svaka od ovih perspektiva predstavlja drukčije strateške temelje, pa sukobi među njihovim pobornicima unose prvi put nakon kemalističke revolucije određenu mjeru neizvjesnosti glede turske budućnosti.⁵

Status Kurda u Turskoj – prepreka daljnjem približavanju

Turska bi djelomice mogla postati žrtvom etničkih konflikata. Iako je njezino stanovništvo pretežito tursko, s oko 80% Turaka i njima srodnih naroda, oko 20% pučanstva čine Kurdi čija nacionalna svijest i želja za samostalnošću sve više jača.

Njihov položaj u turskom društvu bio je, a djelomično je još uvijek, jedna od glavnih prepreka turskom približavanju Europskoj uniji. Naime, kad se danas razmatra status Kurda u Turskoj, jasno je da oni načelno imaju puna ljudska i građanska prava koja imaju i praktično važenje. Velik broj Kurda bio je, a i danas je, angažiran u svim aspektima društvenog života u Turskoj, uključujući Vladu i vojsku. Imaju ista prava kao i svi ostali turski građani, putovati unutar ili izvan zemlje, živjeti gdje hoće i biti aktivni u politici i građanskim udrugama i dr. No, još uvijek ne kao Kurdi! Ili bar ne u potpunosti.

3

H. C. Metz, (ed.), *Turkey: a country study*, Federal Reserach Dicision of the Library of Congress, Washington D. C., 1996, str. 37.

4

F. S. Larrabee, I. O. Lesser, *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*, National Security Research Division, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, str. 9.

5

Prema Brzezinski, *Velika šahovska ploča*, Varaždin, 1999.

Donedavno im je zabranjivana uporaba kurdskog jezika bilo gdje u javnosti. Nisu imali pravo na kulturne manifestacije ili običaje. U isto vrijeme vlast je potpomagala pseudoznanstvene povijesne studije o Kurdima kao planinskim Turcima koji su kao staro tursko pleme došli u ova azijska područja prije nego ostali Turci, Kurdima koji kao takvi zapravo ne postoje, Kurdima kao Turcima kojima je pomućen identitet pod utjecajem Perzijanaca, kurdskom jeziku kao degeneriranoj smjesi koja ne zaslužuje priznanje kao nezavisan jezik ili o kurdskom jeziku kao starom turskom dijalektu.⁶ Provođenje ovakve politike prema Kurdima bilo je potpuno u neskladu s turskim težnjama da bude prepoznata kao zemlja koja dijeli demokratske vrijednosti i želi biti uvaženi član zajednice demokratskih država svijeta, osobito u neskladu s izraženom željom Turske za punopravnim članstvom u Europskoj uniji. U tom smislu, u posljednja dva desetljeća, uz povremene zastoje, događaju se i određene promjene i pomaci na bolje. Posljednjih nekoliko godina osobito je izražena pozitivna tendencija. Stvar se posebice "zahuktala" približavanjem prosinca 1004, kada je Turska očekivala datum za početak pregovora o punopravnom članstvu u EU. Tako je, primjerice, početkom lipnja 2004. oslobođeno četvero kurdskih političara koji su izdržavali zatvorske kazne, uključujući vodeću aktivisticu za ljudska prava Leylu Zanu. Odluka suda se poklopila s početkom emitiranja programa na kurdskom jeziku na turskom državnom radiju i televiziji. Zana, dobitnica nagrade Sakharov Europskog parlamenta za 1995. godinu, i trojica drugih političara koji su osuđeni zajedno s njom, bili su zastupnici turskog parlamenta. Osuđeni su zbog članstva u separatističkoj Kurdistanskoj radničkoj stranci i u zatvoru su proveli deset godina.⁷

Usvajanjem zakona o ljudskim pravima kojim se harmonizira tursko zakonodavstvo s Unijinom, odnosi s kurdskom populacijom u zemlji ušli su u novu fazu. Međutim, nedavna obnova oružanih sukoba između turskih snaga sigurnosti i pripadnika separatističke organizacije KONGRA-GEL stvara novu uznemirenost. Kurdska organizacija KONGRA-GEL, nasljednica Kurdistanske radničke stranke (PKK) proglasila je u lipnju 1994. prekid svog petogodišnjeg primirja, krenuvši ponovo u oružane akcije. Inače, oružana kampanja PKK obustavljena je 1999, nakon uhićenja i izricanja zatvorske kazne njezinu zapovjedniku Abdullahu Ocalanu. Prije toga, u nasilju povezanim s PKK živote je izgubilo gotovo 30 tisuća ljudi. Na najavu prekida primirja, turska vojska je priopćila kako će nastaviti obračun s KONGRA-GEL-om sve dok se svi pobunjenici ne predaju. Ova kurdska skupina navodno je izložena i unutarnjim previranjima. Dok neki žele ostaviti oružje i steći politički utjecaj, drugi žele ostati naoružani. Unatoč oružanim incidentima s pobunjenicima, turska Vlada nastavlja reforme, uključujući početak emitiranja progra-

6

G. E. Fuller, J. O. Lesser, *Turkey's new geopolitics: from the Balkans to Western China*, Westview Press/A RAND Corporation Study, Boulder, San Francisco, Oxford, 1993, str. 22.

7

Anadolu Agency, 9. lipnja 2004.

ma na kurdskom, ali i jezične tečajeve. Zemlja je prvotno 2002. godine ukinula zabranu emitiranja programa na kurdskom i predavanja na manjinskim jezicima, ali nije poduzeta nikakva praktična akcija u tom smjeru. Ovo je pitanje dugo predstavljalo izvor zabrinutosti za političke i posebno vojne strukture, koje su strahovale kako bi poticanje manjinskih jezika moglo predstavljati prijetnju nacionalnom jedinstvu.⁸ Potkraj 2004. i na državnoj televiziji napokon je započelo emitiranje prvih programa na kurdskom jeziku, a na jugoistoku Turske održavaju se i jezični tečajevi. Kao rezultat novog zakona, turski sud naredio je i spomenuto oslobađanje četvero bivših kurdskih zastupnika.

Primjena prihvaćenih reformi na području ljudskih prava

Do kraja 2004. godine sadašnja garnitura turske vlasti i njezini prethodnici usvojili su osam separatnih paketa zakonodavnih reformi u procesu približavanja Europskoj uniji. Ovo uključuje ukidanje smrtne kazne, zatvorske torture i jačanje manjinskih prava turskih građana (ponajprije Kurda). U tom kontekstu, još je redovito izvješće Europske komisije o napretku Turske iz studenoga 2003, pozdravilo značajan napredak koji je Ankara postigla glede ispunjenja političkih kriterija iz Kopenhagena. No, također je izražena zabrinutost zbog spore provedbe ključnih reformi. Također je istaknuta potreba za dodatnim naporima, uključivši i reforme u područjima pravosuđa i ljudskih prava.⁹ Posebno se ističe potreba odlučne implementacije već prihvaćenih reformi. Uspon u "tursko-europskim" odnosima posebno je intenziviran u 2004. godini, a svojevrsna najava takve tendencije bio je i službeni posjet tadašnjega predsjednika Europske komisije Romana Prodijske Turskoj (15.-16. siječnja 2004.), čime je postao prvi predsjednik Europske komisije koji je od 1963. godine posjetio tu zemlju. Ističući želju EU za primitkom Turske u svoje članstvo, i pohvaljujući napore Ankare usmjerene ka ispunjenju kriterija za članstvo, Prodi je istodobno pozvao zemlju da se okrene nastavku i provedbi reformi. U posebnom izvješću EU-a obavljenom pak neposredno prije Prodijevog posjeta, stavovi su još određeniji, te se, među ostalim, navodilo i sljedeće: "Turska bi trebala osigurati punu i učinkovitu provedbu reformi, kako bi svojim građanima osigurala mogućnost uživanja punih ljudskih prava i temeljnih sloboda u skladu s europskim standardima."¹⁰ U tom pogledu, kroz naredne mjesece, Turska je nastavila sa značajnim unutarnjim zakonodavnim reformama, a uz to su ratifi-

8

F. Baran, "Turkey presses ahead with reforms despite militants", *Southeast European Times*, 6. srpnja 2004.

9

The Guardian, 15. siječnja 2004.

10

Anadolu Agency, 14. siječnja 2004.

cirani i značajni međunarodni sporazumi o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, a u sklopu parlamenta osnovana je Komisija za EU koja ima zadaću nadzirati i olakšati rad u vezi s harmonizacijom zakonodavstva. Sve više pozornosti poklanja se ostvarenju odobrenih mjera. Odvijaju se različiti projekti osposobljavanja osoblja, nositelja realizacije. Vlada je također uvela i propise za osiguravanje pravilne provedbe političkih reformi. Jedan od najvažnijih napredaka u tom pogledu bilo je osnivanje Savjetodavnog odbora za ljudska prava, u kojem su predstavnici javnog sektora i civilnog društva, odgovorni za praćenje praktične provedbe odluka vezanih uz ljudska prava u cijeloj državi te za donošenje posebnih mjera. Oblikovanje dva različita tijela, Grupe za praćenje reformi i Grupe za komuniciranje s EU-om važno je ponajprije stoga što govori o snažnoj volji i odlučnosti države za ispunjavanje preduvjeta koji se pred Tursku postavljaju kako bi se ostvarilo članstvo u EU. Grupu za praćenje reformi čine ministarstva vanjskih poslova, pravosuđa, unutarnjih poslova te generalni tajnik za europska pitanja i vođa Savjetodavnog odbora za ljudska prava. Grupa je odgovorna za praćenje procesa realizacije i otkrivanje poteškoća prilikom ostvarivanja političkih reformi. Radi se o organu na visokom nivou, koji ocjenjuje sva pozitivna i negativna događanja u svezi s izvođenjem; prima pritužbe i mišljenja te neodložno djeluje. Jedan od posljednjih primjera njegovog djelovanja bila je mjera u svezi s praksom koja je u suprotnosti sa zakonodavnim reformama i koja je onemogućavala slobodu davanja imena djeci na jeziku koji nije turski.

Bivši predsjednik Europske komisije Romano Prodi bio je i prvi predsjednik Komisije koji se obratio turskoj Velikoj narodnoj skupštini. "Odnosi između Turske i EU nikad nisu bili bolji, a postat će još čvršći kako se budu pomicali ka stvaranju Unije koja bi mogla ispuniti očekivanja svojih građana i imati punu ulogu glede svjetskih pitanja", izjavio je u obraćanju zastupnicima početkom 2004. godine. Pohvalivši Vladin paket reformi, Prodi je dodao kako "Turska mora pokazati da u cijelosti provodi zakone kojima se jamči sloboda govora, vjerska sloboda i neovisnost pravosuđa". Odbacio je tvrdnju kako EU zbog vjerskih razlika neće dopustiti Turskoj članstvo u Uniji. Međutim, Prodi je priznao zabrinutost nekih članica Europske unije glede prijama tako velike zemlje, što se na kraju najbolje manifestiralo u dramatičnim preokretima i neizvjesnosti do posljednjeg trenutka na summitu Unije u prosincu 2004. "Ako je zemlja velika, i problemi su veliki", izjavio je tada Prodi, dodajući kako je europsko javno mnijenje podijeljeno oko izgleda Turske za članstvo u Uniji. S više od 70 milijuna stanovnika, Turska je veća od svih sadašnjih ili budućih zemalja članica EU, osim Njemačke.¹¹

11

F. Baran, "Turkey should implement reforms", *Southeast European Times*, 2. veljače 2004.

Tendencije vjerskog fundamentalizma u Turskoj – potencijalna prijetnja ulasku u EU

Unatoč javnoj retorici većine europskih lidera koji ističu kako je nevažna činjenica da je Turska muslimanska zemlja s određenim kulturološkim specifičnostima koje iz toga proizlaze, za perspektive njezinog daljnjeg približavanja u članstvu u EU ipak je neosporno postojanje određenog stupnja odbojnosti spram Turske upravo zbog te činjenice kod nekih grupacija unutar Europske unije. U tom kontekstu je bitno nešto detaljnije razložiti odnose vjerskih i svjetovnih struktura u današnjoj Turskoj, uz poseban naglasak na eventualnu prisutnost tendencija islamskog fundamentalizma u turskom društvu.

Uspostavom Turske Republike 1923. godine te oštrim mjerama u prvim godinama njezinog postojanja, bilo kakvi pojavni oblici koji bi se mogli okarakterizirati kao politički islamizam drastično su uklonjeni iz državnih institucija. Međutim, islam je i dalje imao ključnu ulogu u ruralnim i nerazvijenim regijama Turske. Takav razvoj događanja doveo je do pravog rascijepa u turskom društvu i to na kemalističku sekularnu kulturu utjelovljenu u vojno-birokratskoj eliti koncentriranoj u Ankari i ostalim velikim gradovima zapadne Turske, s jedne strane, te u tradicionalnoj islamističkoj kulturi koja je prevladavala u selima i gradovima istočne Anatolije, s druge strane. Općenito govoreći, proces svojevrsne revitalizacije islama u Turskoj započinje još početkom pedesetih i šezdesetih godina. Jedan od glavnih uzroka takvom razvoju događanja bila je demokratizacija turskog političkog života koja je otvorila prostor za afirmaciju raznih društveno-političkih grupa, uključivši i islamiste. Posljednjih nekoliko stoljeća došlo je do vidljivog povećavanja uloge islama u društvenom i političkom životu Turske. Takva tendencija osobito je došla do izražaja sredinom devedesetih godina, a odražavala se u jačanju potpore islamističkoj Stranci blagostanja (*Refak*). Stoga je u novije vrijeme postalo pomodno kod analitičara sa Zapada sve više govoriti o svojevrsnoj reislamizaciji Turske. Koliko takav stav ima stvarno uporište, tek će se vidjeti, a zasad je takvo gledište definitivno prenapuhano. U današnjoj Turskoj postoje neka obilježja i naznake koje bi se mogle protumačiti kao pokušaji redefiniranja uloge i položaja islama u turskoj državi,¹² ali ne krucijalne.

Tako je, primjerice, današnji turski premijer R. T. Erdogan, koji je u prošlosti često karakteriziran kao pobornik vjerskog radikalizma, zaslužan za sve veću homogenizaciju turskog pravnog poretka sa standardima EU. Postao je predsjednik Vlade 14. ožujka 2003. nakon pobjede na ponovljenim izborima u pokrajini Siirit koji su uslijedili nakon što su zastupnici njegove Stranke pravde i razvoja (AKP) izmijenili turski Ustav, otvorivši tako put Erdoganu da postane predsjednik Vlade. Nekoliko dana nakon što je osvojio zastupničko mjesto, Erdogan je kao lider Stranke pravde i razvoja preuzeo

12

F. S. Larrabee, I. O. Lesser, *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*, National Security Research Division, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, str. 60-61.

premijersku funkciju od potpredsjednika svoje stranke Abdullaha Gula, koji je vodio Vladu poslije velike pobjede AKP-a na izborima u studenome 2002. Erdogan je u visoku politiku ušao dobivši četverogodišnji mandat gradonačelnika Istanbula 1994. godine, kao kandidat islamističke Stranke blagostanja Necmettina Erbakana. Ustavni sud je zabranio Stranku blagostanja 1998. i Erdogan je pristupio Stranci vrline, formiranoj od ostataka njegove prethodne stranke. Godinu dana kasnije osuđen je za poticanje vjerske mržnje i izrečena mu je zatvorska kazna u trajanju od deset mjeseci, od čega je odslužio četiri, 1999. godine. Partija vrline također je zabranjena godine 2001, zbog nepoštivanja sekularnih zakona. U kolovozu 2001. Erdogan je osnovao Stranku pravde i razvoja (AKP), s kojom je osvojio nadmoćnu pobjedu na izborima održanim u studenome 2002.

Pobjeda na izborima političke stranke s islamskom prošlošću (zapravo svojevrsnog sukcesora Stranke blagostanja) izazvala je posebnu zabrinutost, te su mnogi takav razvoj događanja protumačili kao prijetnju sekularnom uređenju zemlje. Reagirajući na navedenu zabrinutost u samoj Turskoj, ali i izvan nje, Erdogan i drugi lideri stranke isticali su kako AKP nema tajni vjerski program, već je stranka usvojila prozapadni konzervativni program po uzoru na demokršćanske stranke u Zapadnoj Europi. On je kao glavni prioritet svoje Vlade naveo prijam u EU, obećavši reforme koje će Tursku učiniti demokratičnijom i pluralnijom, što će joj olakšati put u ispunjavanju kriterija za ulazak u EU. Erdogan je također obećao predanost striktnom programu za rješavanje gospodarske krize koja je pogodila Tursku 2001. godine.

Prvi potezi nove vlasti unijeli su određenu dozu smirenosti, no vojni vrhovi i dalje izražavaju zabrinutost zbog toga što Vlada u sklopu prijedloga za usvajanje zakonskih odredbi koje se tiču harmonizacije turskog zakonodavstva s europskim, često pokušava "provući" i neke zakone koji bi se mogli okarakterizirati kao pokušaj narušavanja sekularnog ustrojstva države.

Kad se govori o tome koliko su tendencije islamskog fundamentalizma stvarno uhvatile zamah u današnjem turskom društvu, važno je istaknuti nekoliko teorijskih postavki. Naime, vjerski pokreti, osobito fundamentalistički, vrlo su spretni u uporabi modernih komunikacija i organizacijskih tehnologija za širenje svoje poruke, vršeći tako dodatni pritisak na političke vođe da prihvate neke od njihovih stavova ako žele širu narodnu potporu. Takav slučaj je i u Turskoj, stoga ne čudi nešto izraženiji utjecaj koji u posljednje vrijeme vjerski elementi imaju na tursku političku vlast.

Prema Samuelu Huntingtonu, sudionici u vjerskom buđenju dolaze sa svih životnih staza, no najvećim dijelom iz dviju baza koje su obje urbane i pokretljive. Svježe doseljeni u gradove općenito trebaju emocionalnu, društvenu te materijalnu potporu i vodstvo, što im vjerske skupine pružaju više nego bilo koji drugi izvor. Za njih vjera, kako kaže Regis Debray, "nije opijum za narod, nego vitamin za slabe".¹³ Druga glavna baza je novi srednji sta-

13

R. Debray, "God and the political planet", *New Perspectives Quarterly*, 11, proljeće 1994, str. 15.

lež koji utjelovljuje "fenomen povratka druge generacije autohtonosti". Taj fenomen predstavlja pojam koji djelomice objašnjava proces reislamizacije mnogih muslimanskih država. Uveo ga je Ronald Dore,¹⁴ a objašnjava se tako što su nekoliko stoljeća nezapadnjački narodi zavidjeli na gospodarskom prosperitetu, tehnološkoj usavršenosti, vojnoj snazi i političkom jedinstvu, zapadnim društvima, pa su tajnu tog uspjeha tražili u zapadnjačkim vrijednostima i institucijama. Kad su prepoznali ono za što su mislili da bi moglo biti taj ključ, pokušali su to primijeniti u svom vlastitom društvu. Dakle, da bi postali bogati i snažni, morali su postati poput Zapada. Danas, međutim, smatra Huntington, nastupa proces u kojem takve kemalističke sklonosti sve više nestaju te se ponovno legitimira isticanje superiornosti nezapadnjačkih, autohtonih (u turskom slučaju islamskih) vrijednosti.

Dok je prva generacija "revolucionara" u nezapadnjačkim društvima težila pozapadnjačenju kao sredstvu za postizanje svekolikog razvoja, naredne generacije (najčešće druga) koje danas egzistiraju, sredstva za uspjeh sve više traže u svom vlastitom društvu, kulturi i identitetu, što dovodi do procesa povratka na autohtonost. Aktivisti islamskih fundamentalističkih skupina nisu, kako ističe Gilles Kepel, "ostarjeli konzervativci ni nepismeni seljaci". U muslimana, jednako kao i kod drugih, vjerska je obnova urbani fenomen i privlači ljude koji su moderno orijentirani, školovani i koji imaju karijere u slobodnim profesijama, u upravi i trgovini.¹⁵ Često su baš mladi religiozni, a njihovi roditelji su svjetovno orijentirani.¹⁶

U tom pogledu, svojevrstan paradoks dogodio se u Turskoj početkom osamdesetih, kad su i same vojne vlasti na čelu s generalom Kenanom Evrenom isticale važnost religije za tursko društvo, smatrajući vjeru najboljim oružjem u borbi protiv komunističke opasnosti. Danas je, međutim, situacija sasvim suprotna, te se i pri najmanjoj sumnji da je netko iz vojnih krugova izraženije vjerski orijentiran, protiv takvih poduzimaju drastične mjere (najčešće otpust).

U današnjoj Turskoj, najveći broj ljudi u urbanim sredinama koji je došao pod utjecaj islamskog fundamentalizma, stigao je iz unutrašnjosti i s istoka Turske, te je, nastanivši se obično na periferiji u dosta izoliranim, siromašnim predgrađima na rubovima turskih urbanih središta, zadržavajući uz to svoje izvorne islamske tradicije, bio lak "plijen" za daljnju fundamentalističku vjersku indoktrinaciju.¹⁷

14

Vidi R. Dore, *Unity and diversity in contemporary world culture*, prema P. S. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1997, str. 121.

15

J. L. Esposito, *The Islamic Therat: Myth or Reality*, Oxford University Press, New York, 1992, str. 10; G. Kepel cit u: S. Lannes, "La revanche de Dieu", *Geopolitique*, 33, proljeće, 1991, str. 14.

16

P. S. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1997, str. 130-131.

17

Prema: M. H. Yavuz, "Cleansing Islam from the public sphere", *The Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 1, Fall, 2000, str. 22.

Tijekom devedesetih u Turskoj se može pratiti i izraženije nasilje s vjerskim predznakom. Jedan od najtežih incidenata religiozno inspiriranog nasilja dogodio se u gradu Sivasu 1993, kada su vjerski fanatici zapalili hotel u kojem je odsjeo naširoko znan iranski sekularistički orijentirani pisac i prevoditelj, Salman Rushdie. On je uspio pobjeći, no u požaru je poginulo 37 ljudi, a više od stotinu ih je bilo ozlijeđeno. Najizraženije nasilje u tom razdoblju provodili su pripadnici radikalne islamske skupine Hezbollah. Cilj turskog Hezbollaha, za koji se vjeruje kako nije povezan s libanonskom gerilskom skupinom, je promjena turske sekularne države u islamsku republiku. Hezbollah je u Turskoj koncentriran u jugoistočnom dijelu zemlje, gdje Vladine snage već 20 godina vode borbu s Kurdistanskim demokratskim kongresom (PKK/KADEK). Smatra se kako ta skupina, nakon slabljenja PKK-a, ima nekoliko tisuća članova i organiziranu mladež u gradovima na zapadu Turske. Također se smatra kako je povezana s Iranom.

S obzirom na to da je Vlada radila na gušenju Hezbollaha, mnogi članovi otišli su u ilegalu. Gubljenjem utjecaja PKK/KADEK-a i Hezbollaha u tom području 1999. godine, počeo je jačati Islamski revolucionarni pokret Kurdistan, koji nastavlja s aktivnim novačenjem i izgradnjom svoje temeljne strukture.

Sve u svemu, kad se govori o izloženosti Turske suvremenim terorističkim prijetnjama, koje su po svom predznaku povezane s jačanjem tendencija islamskog fundamentalizma u turskom društvu, važno je spomenuti terorističku organizaciju pod imenom Islamska fronta boraca Velikog Istoka (IBDA-C). Skupina je od godine 1970. uključena u radikalne islamske aktivnosti. IBDA-C se protivi drugim islamskim pokretima i odbacuje iransku šizmu. Organizacija tvrdi kako je Republika Turska nelegalna te je na različite načine pokušava destabilizirati. IBDA-C je, zajedno s terorističkom mrežom Osame bin Ladena, Al-Qaedom, preuzela odgovornost za krvave bombaške napade na sinagoge Beth Israel i Neve Shalom, sjedište britanske HSBC banke i britanskog konzulata u Istanbulu u studenome 2003.

Postoji i Organizacija kalifatske države (UIC), uspostavljena 1983, još uvijek aktivna u Njemačkoj pod imenom Anatolijska savezna islamska država. Cilj organizacije je uništenje ustavnog poretka Turske te rušenje sekularnih, socijalnih i pravnih Vladinih institucija sa ciljem uspostave Savezne islamske države.¹⁸

U kolikoj će se mjeri vlasti uspjeti oduprijeti izazovima koje islamski fundamentalizam i terorističke organizacije povezane s njim predstavljaju za tursku nacionalnu sigurnost, tek će se vidjeti. Međutim, nedvojbeno je da u današnje doba upravo tendencije vjerskog fundamentalizma sve više označavaju potencijalno najveće unutarnje prijetnje ustavnom poretku Republike Turske.

18

F. Baran, "Trurkey's long battle with radical Islam", *Southeast European Times*, 5. prosinca 2003.

Turska, Grčka i velike članice Europske unije

Sve bolji bilateralni odnosi između Turske i ključnih članica Europske unije također su se intenzivirali posljednjih godina. Na posljednjem summitu NATO-a u Istanbulu, od 28. do 29. lipnja 2004, čelnici Europske unije, potaknuti napretkom Turske, uputili su poruke ohrabrenja Turskoj, govoreći u prilog njezine kandidature za prijam u članstvo. Njemački kancelar Gerhard Schröder istaknuo je kako je zemlja ispunila uvjete za pokretanje pregovora o priključenju. Talijanski premijer Silvio Berlusconi i britanski premijer Tony Blair također su pružili svoju potporu. Francuski predsjednik Jacques Chirac istaknuo je kako će EU započeti pregovore o priključenju ako izvješće o napretku Turske bude pozitivno.¹⁹ Pozitivnom stavu Europske unije pridonijela je i konstruktivna uloga Ankare u odnosu na rješenje ciparskog problema. Turska je, naime, imala ključnu ulogu u poticanju ciparskih Turaka na prihvatanje plana UN-a za ujedinjenje otoka. Turci sa Cipra, za razliku od ciparskih Grka, na referendumu 1. svibnja 2004. prihvatili su plan UN-a o ujedinjenju (unatoč otvorenom protivljenju koje je spram njega izražavao njihov dugogodišnji vođa Rauf Denktaş), umanjujući tako još jednu prepreku za članstvo Turske u Europskoj uniji. Sami odnosi s Grčko dugo su bili glavni kamen spoticanja na turskom putu prema članstvu u EU. Naime, tursko-grčka sporenja imaju duboke povijesne korijene koji su najčešće obilježeni oružanim sukobima i rivalstvima. Danas je još uvijek prisutna stalna napetost u međusobnim odnosima, čiji intenzitet ovisi o konkretnoj situaciji od trenutka do trenutka. Kontinuirani rivalitet i sporenja nisu samo rezultat različitih koncepcija vodećih političkih struktura, već su i utemeljeni na davnim povijesnim događanjima i njihovoj evokaciji na razini obje nacije. Unatoč zajedničkom članstvu u NATO-u, dvije države nisu uspjele riješiti sporna pitanja, a svaki novi incident dovoljan je za pokretanje svih nacionalnih snaga u zaštitu svog interesa i svojih pozicija. Južno krilo NATO-a godinama osjeća te probleme, i uza sve napore da se euroatlantizam istakne kao zajednički nazivnik za obje države, u tome se vrlo malo ili nimalo uspijeva. Sve donedavno, turska nastojanja za ulaskom u EU odlučno je sprečavala Grčka, a i u suprotnim pogledima, npr. prema ratovima na tlu bivše Jugoslavije, dvije države su dale oduška svojim nacionalnim idejama naslijeđenim iz prošlosti.²⁰ Rezimirajući danas trsko-grčke bilateralne odnose, svjedoci smo njihovog evidentnog poboljšanja. Naime, oni su definitivno dosegli najvišu razinu u posljednjih nekoliko desetljeća. No, glavnina spornih pitanja i nesporazuma još uvijek je neriješena, a izražena je i dalje međusobna netrpeljivost. U općim geostrateškim odnosima snaga, Turska zna da je veća i jača, ali je integracija Grčke, a od 1. svibnja 2004. i grčkog dijela Cipra, u Europu, dala toj zemlji

19

"EU leaders upbeat about launching accession negotiations with Turkey", *Southeast European Times*, 28. lipnja 2004.

20

Prema R. Vukadinović, *Sigurnost na jugoistoku Europe*, Interland, Varaždin, 1999, str. 137-138.

snažan adut kojim se ona još uvijek može koristiti, pritiskujući Tursku na prilagođavanje. S obzirom na dubinu rascjepa u njihovim odnosima, kao i malu spremnost (što se, doduše, u najnovije vrijeme sve više mijenja) obje države da pristupe promjeni svojih vlastitih percepcija druge strane, teško je očekivati dubinske promjene "preko noći". U tom pogledu, jedino bi iskreni nastavak dijaloga i eventualni ulazak Turske u EU možda mogao izbrisati sve ono što dovodi do napetosti u međusobnim odnosima. Aktualna suradnja dviju vlada oko rješavanja ciparskog problema i referendumu o ujedinjenju otoka (2004.) te sve jače naglašavana službena grčka retorika o potpori Turskoj na njezinom putu u EU i sve blaži stav Turske kad je u pitanju priznanje Cipra (2005.) ulijevaju nadu.

Smanjenje uloge vojske – uvjet za članstvo

Vrlo važan i još uvijek izražen prigovor Europske unije Turskoj odnosi se na preveliku ulogu te utjecaj vojske u procesu donošenja političkih odluka unutar turskih struktura vlasti. Uloga oružanih snaga u turskom društvu, u uspoređi s drugim demokratskim zemljama, je jedinstvena. Bilo gdje drugdje intervencija vojske u politički život bila bi oštro osuđena i proglašena diktaturom, no u Turskoj je situacija nešto drukčija. Unatoč tome što se u novije doba mijenja i ovaj segment društvenog života Turske, činjenica je da u današnjoj Turskoj vojska (doduše u nešto manjoj mjeri nego u prethodnim razdobljima) još uvijek uživa općeprihvaćenu ulogu jamca demokratskog poretka i nacionalnog jedinstva zemlje. U tom pogledu tolerira se i njezino interveniranje u politički život.

Ataturkovim reformama u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata, kojima su udareni temelji moderne Turske, oružane snage su formalno distancirane od civilne vlasti, međutim one zadržavaju pravo intervencije u politički sustav kad god ocijene da su ugrožene Ataturkove reforme ili politički poredak općenito. Do 1950. godine bar 20% mjesta u parlamentu i mnogi utjecajni položaji u Vladi bili su rezervirani za osobe koje su došle iz oružanih snaga.²¹ Bez obzira na to što se nakon toga promjenama na vlasti (Republikansku narodnu stranku na izborima 1950. je porazila Demokratska stranka) situacija promijenila, oružane snage nastavile su i dalje igrati važnu ulogu, te i izravno interveniraju u politički život zemlje – vojnim udarima 1960. godine, 1971, 1980. i potihom 1997.

Uzroke zbog kojih vojska ima tako specifičnu ulogu i položaj u turskom društvu, pa se čak tolerira i njezino uplitanje u politički život, treba ponajprije tražiti u kulturno-povijesnom naslijeđu Turske, koje karakterizira burna i slavna prošlost u kojoj je baš vojska odigrala najznačajniju ulogu. Još od raz-

21

Prema: A. Grizold, S. Tatalović, V. Cvrtila, *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*, FPZG i HUMS, Zagreb, 1999, str. 193.

doblja Osmanskog carstva vojne su snage imale osobito važan i privilegiran položaj u odnosu na sve druge dijelove turskog društva.

Od samih početaka ratničkog i osvajačkog otomanskog imperija vojnički je poziv smatran osobito časnim i plemenitim. Organizacija oružanih snaga u velikoj je mjeri determinirala i organizaciju same države, odnosno carstva. Vojni establišment bio je dugo u svojoj srži potpuno podudaran s vladajućim; obuhvaćao je, naime, iste ljude, pa je u navedenoj situaciji vojni vrh bio identičan političkom vrhu vlasti.

Unutrašnje slabljenje Turskog carstva u 18. i 19. stoljeću potaknulo je potkraj 19. stoljeća mlađe časnike unutar vojske na političko organiziranje kroz mladoturski pokret. Ovime su krugovi iz vojnih snaga ponovo u očima javnosti postali simbolom napretka i razvoja, za razliku od inertnog sultana Abdulaha Hamida II. I njegove birokratske klike. Iz mladoturskih krugova proizašao je i sam Kemal Paša Ataturk.

Nakon poraza u Prvom svjetskom ratu, dio oficira oko Ataturka ponovo pokazuje svoju odanost turskom narodu i državi pokrećući rat za nezavisnost (1919.-1923.), za razliku od sultanova dvora koji potpisuje katastrofalan Sevreski sporazum. Naposlijetku, nisu političari uz pomoć vojske vodili oslobodilački rat, već sami vojnici. Vodeći rat duboko u srcu Anatolje, oni su pozivali političare iz Istanbula na sudjelovanje kako bi sa svoje strane pridonijeli stvaranju države. U tom kontekstu i "otac nacije" – Kemal Paša Ataturk koji je poveo narod u borbu, nije bio političar, već general!

Rat za nezavisnost u najvećoj je mjeri stvorio konačne pretpostavke za ogromno povjerenje turskog naroda u oružane snage kao jamca nacionalnoga jedinstva i ispravnog puta u razvoju zemlje. Vojska je, na čelu s Ataturkom, sačuvavši u tom oslobodilačkom ratu tursku državu od propasti i oslobodivši narod od strane okupacije, postavila temelje za neupitnost i uzvišenost svog položaja u sljedećim razdobljima, ističući usput vrijednosti etatizma općenito.

Povijesni slijed nakon uspostave Republike Turske samo je dodatno potvrdio posebnost položaja vojske unutar društvenog života. Ataturk insistira na stvaranju samosvijesti u oružanim snagama, na temelju koje bi vojska samu sebe vidjela kao čuvara vrijednosti nacionalne revolucije (rata za nezavisnost) uobličениh u ideologiji "ataturkizma" (kemalizma).²²

Indikativan je pokazatelj da su od 1923, kada je uspostavljena republika, do danas, šest od deset predsjednika Turske, uključujući i samog Ataturka, bili visoko rangirani vojni časnici. Štoviše, tridesetak prvih godina svog postojanja državu su vodila dva vojna heroja iz rata za nezavisnost – Ataturk, i nakon njegove smrti (1938.), Ismet Inonu, te jedna politička stranka (CHP) u kojoj su umirovljeni visoki vojni časnici bili itekako zastupljeni.

22

Prema: H. C. Metz (ed.), *Turkey: a country study*, Federal Research Division of the Library of Congress, Washington D. C., 1996, str. 312.

Uvjerenje o čovjeku iz vojnih krugova kao osobi koja može najbolje osigurati stabilnost, sigurnost te očuvanje Atatürkovih načela u političkom sustavu zemlje ponovno je afirmirano pred kraj vladavine civilima predvođene Bayar-Menderesove vlade, koja je završena vojnik udarom godine 1960. Jedan od ključnih razloga za to, osim onih koji se odnose na veliki porast nasilja, demonstracija, nestabilnosti i anarhije, je slabljenje autoriteta političara kod "vojnika". Neformalni kanali, kojima su iz vojnih krugova išli apeli političkim vođama za konsolidiranje stanja, nisu funkcionirali, pa stoga nije nelogično što je nakon puča 1960. u Ustav iz 1961. ugrađena institucija Vijeća nacionalne sigurnosti, koju osim civilnih nositelja vlasti čine i načelnik Glavnog stožera te zapovjednici pojedinih rodova vojske. Na taj način vojska se dodatno osigurala kako bi u budućnosti još izravnije nego što je to bio slučaj do tada imala mogućnost direktnog utjecaja na donošenje političkih odluka.²³ Nakon ovog puča za predsjednika je imenovan general Cemal Gursel, poslije njegove smrti 1966. zamjenjuje ga general Cevdet Sunay. Tijekom njegova mandata događa se i tzv. memorandumski vojni puč 1971, kojim je Vlada S. Demirela bila prisiljena na ostavku i ustupanje mjesta nestranačkoj vladi. Nakon Sunayja poziciju predsjednika 1973. preuzima umirovljeni admiral Fahri Koraturk. Svojevrsni niz predsjednika-visokih vojnih časnika zaključen je izborom generala Kenana Evrena na tu funkciju godine 1983.

General Evren kao načelnik Glavnog stožera turske vojske vodio je listopadski vojni udar 1980, ostavši efektivno na čelu države sljedećih devet godina – kao vođa vojne hunte od 1980. do 1983, te kao izabrani predsjednik od 1983. do 1989. godine. Vojno preuzimanje vlasti 12. listopada 1980. predstavljalo je treću intervenciju u politički poredak Turske, u rasponu od samo dva desetljeća. U nastojanju za postizanjem većih, dalekosežnijih i trajnijih promjena unutar političkog sustava zemlje, nego što je to pošlo za rukom vojnim čelnicima 1960. i 1971. godine, vojska izravno ostaje na vlasti u razdoblju od čak tri godine. Nakon trogodišnjeg prijelaznoga vojnog režima, Evren i njegovi suradnici dovršili su zamišljenu političku tranziciju koja je na kraju (za njih potpuno neočekivano) dovela Turguta Ozala na premijerski položaj u listopadu 1983.²⁴ Polako, ali sigurno Ozal radi na smanjivanju utjecaja vojnih krugova na političku zbilju zemlje. Kulminacija tog rada dogodila se 1990. godine, kad je prisilio načelnika Glavnog stožera generala Necipa Torumtayja na ostavku zbog njegova neslaganja s državnom politikom prema Iraku.

Iako se činilo da se utjecaj vojske na društvene prilike i civilne strukture vlasti u Turskoj tijekom devedesetih smanjuje, godine 1997. dogodio se tzv. tihi puč, kada su vojni krugovi zaprijetili vojnom intervencijom u slučaju da se islamistički premijer N. Erbakan ne povuče s vlasti. Takav razvoj do-

23

G. S. Harris, *The role of military in Turkey in the 1980's*, prema: A. Muharemi, *Turska vanjska politika i perspektive*, FPZG, Zagreb, 1996, str. 50.

24

G. E. Fuller, J. O. Lesser, *Turkey's new geopolitics: from the Balkans to Western China*, Westview Press/A RAND Corporation Study, Boulder, San Francisco, Oxford, 1993, str. 9.

gađanja jasno je pokazao kako i dalje ostaje otvorena mogućnost vojne intervencije.

Govoreći iz današnje perspektive, Turci još uvijek smatraju vojni poziv itekako uzvišenim i časnim. Međutim, ta uzvišenost u velikoj mjeri sve više proizlazi ponajprije iz materijalnih pogodnosti koje karijera u vojsci sama po sebi pruža. Odabiranjem profesionalne vojne karijere u turskoj vojsci pojedinac si osigurava besplatno školovanje uz koje ide zajamčeno zaposlenje i solidna plaća. Sigurnost primanja i visoki ugled te s njim povezani društveni status koji osobe iz vojske uživaju od samog nastanka Republike, činili su i još uvijek čine važan čimbenik u privlačenju novog osoblja za profesionalnu vojnu službu.²⁵

Važan segment u procesu edukacije novaka tiče se indoktrinacije temeljnim vrijednostima kemalizma. Ataturkova ostavština, osobito svijest vojnih postrojbi o njihovoj ulozi kao "čuvara države" od nasrtaja vjerskog fundamentalizma, zatim lijevog, a donekle i desnog ekstremizma, te kurdskog separatizma, zauzima središnje mjesto u procesu izobrazbe novih časnika.

Nakon stupanja na dužnost, profesionalni vojni kadar uživa mnoge privilegije. Oni imaju svoje klubove, od ostalih građana odvojene atraktivne stambene komplekse, hotelske i sportske objekte za odmor i razonodu i dr. Velike materijalne pogodnosti koje uživa vojni sektor u turskom društvu, dovode (doduše, još uvijek ne u potpunosti otvoreno i izravno) do sve izraženijeg negodovanja i javnih kritika upućenih izravno vojnom establišmentu i časnicima općenito. Svjesni takvog razvoja događanja, vojni krugovi u posljednje vrijeme pokušavaju izmijeniti sliku o sebi kao o "povlaštenoj kasti", koju im pripisuje sve više građana. Takvom percepcijom javnosti, smanjuje se njihova popularnost kao i ugled i s njim povezano povjerenje koje im građani iskazuju, pa se polako povećava neizvjesnost glede buduće uloge i položaja vojske u turskom društvu. Slabljenje njezine uloge i utjecaja u procesu donošenja političkih odluka, jedan je i od temeljnih uvjeta za pristup Turske u EU, no paradoks je u tome što bi ispunjavanje navedenog uvjeta vrlo lako moglo odvesti zemlju u drugu krajnost, npr. u pojačanu islamizaciju turskoga političkog poretka.

Vlada AKP-a pokrenula je reforme i na tom području, no premijer Erdogan i njegova početno proislamiistički okarakterizirana Stranka pravde i razvoja moraju biti posebno oprezni u ophođenju s vojnim strukturama (kako im se ne bi dogodilo isto što i Stranci blagostanja te premijeru Erbakanu 1997. godine). Tako se, npr. Devetim zakonodavnim paketom za harmonizaciju pravnih normi sa standardima EU koji je podnesen Parlamentu u lipnju 2004, predlaže, među ostalim, i odstranjivanje predstavnika vojske iz Visokog odbora za obrazovanje. Osim toga, načelnik Glavnog stožera više ne imenuje svoje predstavnike u Visokom odboru za komunikacije i Visokom odbo-

25

H. C. Metz (ed.), *Turkey: a country study*, Federal Research Division of the Library of Congress, Washington D. C., 1996, str. 309.

ru za radio i televiziju. Cilj paketa je prilagodba turskog zakonodavstva s Dodatnim protokolom 13 Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Već su ranije ukinute neke ovlasti vojske iz područja pravosuđa i javne cenzure, smanjene su ovlasti i promijenjen je status Vijeća za nacionalnu sigurnost (u kojem dominiraju vojnici), a njegov tajnik prvi put je civil.

Turska i EU – daljnje perspektive

Eventualni ulazak Turske u EU ima i svoju socijalnu dimenziju. S obzirom na dalekosežnost odluke o otvaranju procesa pregovora o članstvu Turske u EU, koju je Europsko vijeće donijelo u prosincu 2004. godine, i s obzirom na bojazan od migracije velikog broja Turaka u razvijene zemlje Europske unije, a u slučaju njenog "naglog" ulaska u Uniju (procjenjuje se da će Turska sredinom 21. stoljeća imati 100 milijuna stanovnika, čime bi postala najmnogoljudnija zemlja unutar Europske unije), ali i nekih glasova koji diskvalificiraju Tursku kao potencijalnog člana zbog civilizacijskih, vjersko-kulturnih, geografskih i drugih razloga, u određenim kuloarima sredinom 2004. godine počelo se razmišljati i o odgodi donošenja odluke o datumu početka pregovora. Najbolji odgovor na takve tendencije dao je upravo tadašnji europski povjerenik za proširenje, Gunter Verheugen: pohvaljujući napredak reformi u Turskoj, izjavio je kako Ankara pokazuje "impresivnu dinamiku u modernizaciji, demokratizaciji i liberalizaciji". Nepravедno odbijanje napora zemlje glede otpočinjanja pregovora o članstvu, upozorio je povjerenik, moglo bi zaustaviti proces demokratskih reformi i voditi političkom kaosu. Govoreći na seminaru o proširenju, koji je organizirala neovisna savjetodavna udruga "Prijatelji Europe" početkom svibnja 2004, Verheugen je istaknuo kako će, dugoročno gledano, čelnici Europske unije biti odgovorni ako dođe do destabilizacije tako strateški važne zemlje kao što je Turska. "Ne možete Turskoj 40 godina govoriti: 'Imate europske sklonosti, ali na žalost vi niste demokracija... postanite to i mi ćemo vas srdačno dočekati.' Oni to sada čine i mi im sada kažemo: 'Jako nam je žao. Nismo vjerovali kako ste u stanju to učiniti i zato moramo mijenjati našu politiku.'²⁶ Turska, kao potencijalna članica Europske unije, svojim geopolitičkim položajem i izravnim graničnim kontaktom s prostorom Bliskog i Srednjeg istoka, kao regija koja predstavlja glavno, izvorišno područje globalne nesigurnosti i nestabilnosti, dodatno podcrtava svoju važnost. Dodirom s tako nemirnim i geostrateški važnim područjem, njezina suradnja u slučaju bilo kakve krize na tim prostorima zapravo je nezamjenjiva. U tom pogledu H. Kissinger upozorava na to kako je bila prejak tendencija u Sjedinjenim Državama, ali i u Europi, uzimati Tursku zdravo za gotovo, ponašati se kao da se Tursku može bez posljedica podrediti domaćim

26

Reuters, 13. svibnja 2004.

politikama i kao da se turski nacionalni ponos ili njezine posebne okolnosti mogu ignorirati. "Industrijske demokracije – posebice Europa i SAD – moraju imati na umu da su u pitanju ključni elementi njihove nacionalne sigurnosti. Njihove želje glede turskih unutarnjih struktura moraju se odražavati u skladu s tim zahtjevom", zaključuje Kissinger.²⁷

S druge strane, važno je naglasiti i pritisak koji Sjedinjene Države pokušavaju izvršiti na EU oko pitanja Turske. Tako je, primjerice, tijekom boravka na Istanbulskom summitu NATO saveza 2004. američki predsjednik Bush snažno podupro kandidaturu Turske za prijam u EU. "Kao europska sila, Turska pripada Uniji", kazao je Bush dodavši: "Vaše članstvo također bi bilo od presudnog značenja za odnose između muslimanskog svijeta i Zapada, jer ste vi dio obaju svjetova".²⁸ Navedena je izjava izazvala oštre reakcije kod nekih europskih čelnika, ponajprije J. Chiraca, koji ju je okarakterizirao kao grubo miješanje u unutarnje poslove Europske unije, na što je Bush u svom završnom govoru, ne obazirući se na kritike, poentirao: "Turska kao europska sila spada u Europsku uniju (...) Uključivanje Turske u EU dokazalo bi da Europa nije ekskluzivni klub jedne religije i raskrinkalo bi 'sukob civilizacija' kao umirući mit povijesti."²⁹ Tom izjavom Sjedinjene Države još su se jednom iskazale kao važan strateški partner Turske.

Na kraju, iako je Europsko vijeće 17. prosinca 2004. ipak donijelo odluku o započinjanju pregovora, dojam je kako su zemlje Europske unije još uvijek podijeljene glede težnji Turske za članstvom u Uniji. Neke od zemalja koje su dugo u Europskoj uniji predlažu da se Turskoj umjesto punopravnog članstva ponudi neka vrsta posebnog partnerstva. Ostali, pak, ističu kako Turskoj ne bi trebalo uskraćivati izgleda za punopravno članstvo u EU zbog političkih razloga. Naime, odnosi između zapadnih demokracija i islamskog svijeta zasigurno će biti jedno od najvažnijih pitanja u 21. stoljeću, a Turska u tome može odigrati ključnu ulogu. U izvješću koje je o Turskoj 6. listopada 2004. objavila Europska komisija, dano je uvjetno odobrenje za pokretanje pregovora s Turskom, koja je, kako se navodi, uglavnom ispunila kriterije iz Kopenhagena. No, zaključuje se kako se Turska zapravo neće priključiti Uniji do približno 2015. godine. Turska je pohvaljena za dosad provedene reforme i napore usmjerene na prilagodbu zakona sa standardima Europske unije, ali se izražava zabrinutost glede provedbe. Preciznije, Turska se poziva na poduzimanje dodatnih koraka za iskorjenjivanje zlostavljanja, povećanje slobode govora i vjerskih sloboda kao i za jačanje prava žena, manjina i sindikata.

Prema Europskoj komisiji, zlostavljanje u Turskoj više nije sustavno, ali se i dalje pojavljuju takvi slučajevi. Istodobno, diskriminacija i nasilje nad ženama – uključujući "ubojstva zbog časti" – i prisilni rad djece još uvijek

27

H. Kissinger, *Treba li Amerika vanjsku politiku*, Golden Marketing, Zagreb, 2003, str. 156.

28

M. Azizoglu, "NATO summit wraps up in Istanbul", *Southeast European Times*, 30. lipnja 2004.

29

CNN, 29. lipnja 2004.

predstavljaju ozbiljne probleme. "Iako su vjerske slobode zajamčene Ustavom, nemuslimanske vjerske zajednice i dalje se suočavaju s poteškoćama", zaključili su članovi Komisije. "Kad je u pitanju utjecaj vojske, civilni nadzor je učvršćen u nakani prilagodbe s praksom zemalja članica Europske unije. Međutim, oružane snage nastavljaju vršiti utjecaj preko brojnih neslužbenih mehanizama."

U izvješću se također ističu prednosti i mogućnosti koje se priključenjem Turske otvaraju za obje strane.

Iako je pristanak kojeg je Komisija dala uvjetan, uz tzv. "zaštitnu klauzulu" kojom se upozorava da pregovori mogu biti u svakom trenutku suspendirani ako Ankara ne pokaže daljnji napredak u području ljudskih prava, izvješće je općenito ispunilo očekivanja službene Ankare. Opisujući ga kao uravnoteženo, premijer Erdogan je istaknuo kako "članstvo u Uniji neće biti ostvareno preko noći", te je u tom smislu i sam spomenuo da bi pregovori mogli trajati i do 2019. godine.³⁰

Sam prosinački summit Unije u Bruxellesu obilježili su pregovori nizozemskog predsjedništva EU i turskih dužnosnika vezanih za Cipar. Ankari je prvobitno ponuđen dogovor prema kojem bi se od nje zahtijevalo potpisivanje protokola kojim bi se proširio ugovor o carinskoj uniji na Cipar i drugih devet novih članica Europske unije – potez koji bi, de facto, značio priznanje Cipra. Međutim, dvije su strane u posljednji trenutak postigle kompromis, prema kojem će Turska izdati deklaraciju kojom se potvrđuje njezina spremnost na potpisivanje protokola prije početka pregovora o pridruživanju i nakon "finalizacije prilagodbi nužnih s obzirom na trenutačno članstvo EU". "Donijeli smo značajne zaključke vezane za budućnost Europe", rekao je predsjednik Europske komisije Jose Manuel Barroso 17. prosinca 2004, po završetku dvodnevnog summita. Koliko su oni za Tursku uistinu bitni i dalekosežni, tek će se vidjeti, no oduševljeno mnoštvo koje je slaveći dočekalo premijera Erdogana pri povratku iz Bruxellesa, zacijelo očekuje još mnogo

Zaključak

Članstvo Turske u EU bi prije svega pokazalo kako Unija zastupa zajedničke vrijednosti i ideale, a ne ponajprije zajedničku civilizaciju i religiju, što joj neki prigovaraju. Učlanjenjem države s pretežito muslimanskim stanovništvom Unija dokazuje da nije isključivo "kršćanski klub". Time bi još više pridonijela miru u svijetu i zaštitila multikulturnog mozaika te poslala pozitivnu poruku svim ostalim muslimanskim zemljama svijeta.

Članstvom u EU osigurao bi se daljnji demokratski razvitak Turske, njezina unutarnja stabilnost i gospodarski prosperitet, te s tim povezana promo-

30

F. Baran, "Turkey welcomes EC decision on Membership Talks", *Southeast European Times*, 7. listopada 2004.

cija svih temeljnih vrijednosti (zaštita ljudskih, građanskih i manjinskih prava, tolerancija, multikulturalizam i suživot te slobodno tržište i ekonomski razvoj) koji karakteriziraju EU u globalnom svjetskom poretku.

Članstvom Turske, EU bi ostvarila nužne strateške koristi koje se tiču sigurnosti. Kao što su to često izražavali predstavnici NATO-a, Turska je u većoj mjeri proizvođač, no što je potrošač sigurnosti. Osim toga, prema brojnim ocjenama i shvaćanjima "novih opasnosti" što se javljaju nakon terorističkih napada 11. rujna 2001, Turska slovi kao "ključna država" u njihovom suzbijanju. Ona može itekako koristiti Uniji u etabliranju njezine zajedničke obrambene i sigurnosne politike te posebno kod procesa zasnivanja snažnih zajedničkih vojnih snaga Europske unije, s obzirom na brojnost i snagu turskih oružanih snaga u usporedbi s mnogim drugim nacionalnim oružanim snagama ostalih članica Europske unije.

Osim sigurnosti, središnji položaj Turske između tri kontinenta osigurava Europskoj uniji, s Turskom kao punopravnom članicom, povećani utjecaj na političke procese u geostrateški važnom području Bliskog istoka, Kavkaza i Centralne Azije.

Turska može pridonijeti rješavanju energentskih problema s kojima se već niz godina suočava Europska unija. Eksploatacija strateških sirovina bit će olakšana zbog neposredne blizine Turske izvorima energije te njezinoga geopolitičkog položaja i uloge u "turkijskom" svijetu – posebno kad su u pitanju potencijalne rute naftovoda i plinovoda iz energentski bogatog kaspijskog bazena.

Glede tržišnih prilika, ulazak Turske u Uniju omogućit će privrednim subjektima iz EU vidno proširenje tržišta za plasiranje vlastitih proizvoda, te će osim pristupa turskom tržištu, imati i bolji spoj do tržišta Bliskog istoka, Rusije i Centralne Azije. Širenju će pridonijeti i turske tvrtke koje su već aktivne na tim tržištima.

Iako se može navesti i niz negativnih posljedica koje bi mogle proizaći iz turskog članstva u Europskoj uniji, uvjeren sam da ipak prevladavaju argumenti za njezino primanje. Posebice stoga jer je Turska svjesna da je još čeka dug put, naročito kad je u pitanju puno ostvarenje već ozakonjenih reformi i onih koje tek treba donijeti. Zato se od Europske unije sve više očekuje suradnja, umjesto odnosa koji su Turci često doživljavali kao pristup pun predrasuda. Očita je pozitivna sinergija, što bi ju donijelo članstvo Turske u Europskoj uniji. Sigurno je da bi eventualno udaljavanje od Unije Turskoj donijelo povećane prijetnje i opasnosti, a približavanje stabilizaciju i nove mogućnosti.

Sumirajući navedeno, nameće se zaključak da je tursko približavanje Europskoj uniji najbolji put za ograničavanje potencijalnih, odnosno smanjivanje postojećih izvora nestabilnosti i nesigurnosti u samoj Turskoj, te u široj regiji oko nje (uključujući stabilnost i sigurnost Europske unije), te za afirmaciju Europske unije (kao novoga političkog entiteta utemeljenog, među ostalim, i na vrednotama multikulturalizma) na svjetskoj političkoj sceni, stoga bi dogleđno primanje Turske u EU bilo na obostranu korist.

Literatura

- Baran, F., "Turkey should implement reforms", *Southeast European Times*, 2. veljače 2004.
- Baran, F., "Turkey's long battle with radical Islam", *Southeast European Times*, 5. prosinca 2003.
- Brzezinski, Zb., *Velika šahovska ploča*, Interland, Varaždin, 1999.
- Debroy, R., "God and the political planet", *New Perspectives Quarterly*, 11, proljeće, 1994.
- Esposito, J. L., *The Islamic Threat: Myth or Reality*, Oxford University Press, New York, 1992.
- Fuller, G. E., Lesser, J. O., *Turkey's new geopolitics: from the Balkans to Western China*, Westview Press/RAND Corporation Study, Boulder, San Francisco, Oxford, 1993.
- Grizold, A., Tatalović, S., Cvrtila, V., *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*, FPZG i HUMS, Zagreb, 1999.
- Huntington, P. S., *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1997.
- Kissinger, H., *Treba li Amerika vanjsku politiku*, Golden Marketing, Zagreb, 2003.
- Larrabee, F. S., Lesser, I. O., *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*, National Security Research Division, RAND Corporation, Santa Monica, 2003.
- Metz, H. C., (ed.), *Turkey: a country study*, Federal Reserach Dicision of the Library of Congress, Washington D. C., 1996.
- Vukadinović, R., *Sigurnost na jugoistoku Europe*, Interland, Varaždin, 1999.
- Yavuz, M. H., "Cleansing Islam from the public sphere", *The Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 1, Fall, 2000.

Summary

The process of Turkish approach to the EU is at its turning point. European Council's decision to set the date for the beginning of the accession talks brought at the EU Summit in December 2004 presents an event of a high importance for Turkey, EU as well as the whole world. Finally Turkey got clear European perspective. According to that it is very important to summary Turkish experience on its way toward EU, to question current position of the state and the reasons behind it, and to analyze the implications of eventual positive or negative continuation of this course in the future. Intensification and continuation, as well as slowing or stopping of the Turkish approach to the EU could have long term consequences for Turkey, EU as well as the entire world order.

Keywords: Turkey, EU, human rights, civil/military relations, geopolitical position